

УДК 37.0(4)
DOI: 10.32342/2522-4115-2019-2-18-20

А.В. БОЯРСЬКА-ХОМЕНКО,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розкрито особливості розвитку наукових досліджень у галузі теорії освіти дорослих у першій половині ХХ ст. Визначено пріоритетні напрями науково-педагогічної діяльності: розроблення дидактичних і методологічних концепцій освіти дорослих; методологічної основи наукових досліджень у галузі андрагогіки; вивчення освіти дорослих з соціологічної та дидактичної точок зору; значення освіти дорослих для розвитку економіки, політики, соціальної галузі; критичне осмислення андрагогічної теорії та практики тощо. Визначено предмет наукових досліджень у галузі освіти дорослих та вплив Першої і Другої світових воєн на розвиток педагогічної теорії. Здійснено аналіз педагогічних поглядів таких науковців, як В. Вахтеров, Е. Мединський, А. Рамбузек, С. Серополко, А. Углірж, Л. Хартманн, В. Хофманн, В. Чарнолуський.

Ключові слова: освіта дорослих, неперервна освіта, андрагогіка, наукові дослідження, педагогічна теорія, країни Центральної та Східної Європи.

В статье раскрыты особенности развития научных исследований в сфере теории образования в первой половине ХХ в. Определены приоритетные направления научно-педагогической деятельности: разработка дидактических и методических концепций образования взрослых; методологической основы научных исследований в сфере андрагогики; изучение образования взрослых с социологической и дидактической точек зрения; определение значения образования для развития экономики, политики, социальной сферы; критическое переосмысление андрагогической теории и практики. Определен предмет научных исследований в сфере образования взрослых и влияние Первой и Второй мировых войн на развитие педагогической теории. Осуществлен анализ педагогических взглядов таких ученых, как В. Вахтеров, Е. Мединский, А. Рамбузек, С. Серополко, А. Углірж, Л. Хартманн, В. Хофманн, В. Чарнолуський.

Ключевые слова: образование взрослых, непрерывное образование, андрагогика, научный исследования, педагогическая теория, страны Центральной и Восточной Европы.

Постановка проблеми. Досягнення якості та ефективності освіти є однією з основних емпіричних проблем у всіх соціальних сферах. Саме це актуалізує наукові дослідження, покликані вивчити сутність та основні закони освіти й навчання, прояви якості та ефективності навчання у здійсненні практичної діяльності, визначення провідних принципів і вимог, норм і правил для здійснення ефективного навчання та підвищення якості освітніх процесів, продуктів, послуг тощо. Але варто визнати справедливості того факту, що питання підвищення якості та ефективності освіти мають не лише практичний, а й теоретико-методологічний характер. Підкреслимо те, що обидва аспекти, як практичний, так і теоретико-методологічний, мають важливе значення для андрагогічної науки, метою якої є обґрунтування теоретичних аспектів навчання, освіти та професійної підготовки дорослих людей.

У наш час освіта дорослих стала нормою повсякденного життя, її визнано частиною неперервної освіти у багатьох країнах світу. Освіта дорослих набуває широкої популярності та поширення, все більше навчальних закладів звертають увагу на освітні потреби дорослих людей. Але слід зазначити, що так було не завжди, і розроблення педагогічної теорії у галузі освіти дорослих відбувалось впродовж багатьох десятиліть.

Суттєві структурні зміни в сучасній економіці та суспільстві впливають на розвиток навчання дорослих. Зокрема, попит на безперервне навчання, обґрунтовується в освітній політиці тим, що розвиток суспільства безпосередньо залежать від компетентності людей у розв'язуванні культурних, економічних і політичних проблем. Разом із тим навчання дорослих стає об'єктом дослідження як самоорганізований процес навчання, складова теорії освіти та теорії соціалізації. У педагогічних дискурсах аналізується взаємозв'язок навчання, професійної підготовки і освіти дорослих.

Теорія формування освіти дорослих не може бути утворена без історичного виміру. Саме аналіз освіти дорослих в історичній ретроспективі якнайкраще доводить, що її завжди слід розглядати в контексті та взаємодії з політикою, культурою, економікою та повсякденним життям. Завдяки такому комплексному науково-педагогічному аналізу ми можемо зробити суттєвий внесок у розвиток сучасного суспільства, сучасної теорії та практики освіти дорослих, а також у соціальну модернізацію в цілому.

Таким чином, вивчення особливостей становлення та розвитку педагогічної теорії у галузі освіти дорослих дозволить глибоко зануритись у процес визначення провідних андрагогічних понять, надасть можливість прослідкувати процес визначення напрямів, принципів та методів наукового пізнання питань освіти дорослих в історичній ретроспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що питання розвитку освіти дорослих є предметом вивчення низки науково-педагогічних праць. Зокрема, Н. Махиня [1] та О. Сергеева [2] визначили тенденції розвитку освіти дорослих у країнах Європи у другій половині ХХ ст. та тенденції розвитку освіти дорослих в освітній політиці Європейського Союзу. І. Фельцан [3] узагальнила та систематизувала історичну хронологію розвитку теоретичного та термінологічного апарату в галузі освіти дорослих в Європі. О. Пашко [4] визначила принципи навчання дорослих, спираючись на власний практичний досвід. Т. Гаман та Г. Малдаван розкрили провідні принципи андрагогіки, спираючись на особливості системи підвищення кваліфікації управлінських кадрів [5]. Л. Барановська та М. Барановський на основі «Концепції освіти дорослих в Україні» та інших нормативно-правових документів і наукових праць визначили особливості навчання дорослих у системі післядипломної освіти України, зокрема, основні принципи навчання дорослих [6].

Разом із тим у педагогічній літературі недостатньо вивченими залишаються питання розвитку педагогічної теорії у галузі освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи у першій половині ХХ ст.

Формулювання цілей статті. Мета статті – окреслити процес розвитку педагогічної теорії у галузі освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи у першій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Установлено, що на початку ХХ ст. розвиток педагогічної теорії та педагогічних досліджень у галузі освіти дорослих набули актуальності та популярності в країнах Центральної і Східної Європи. Це пояснюється розвитком народної освіти того часу та доступністю навчання для дорослих людей [7].

Досліджуваний етап характеризується паралельністю розвитку теорії і практики освіти дорослих, а також союзом між теоретичними аспектами та формами і методами їх практичного застосування. Він виражався у тому, що автори андрагогічних наукових праць виконували подвійну роль – вони були практиками і теоретиками водночас. Поруч з цим варто зауважити, що розвиток теорії освіти дорослих у цей час починає спиратись на основні положення суміжних наук, зокрема, філософії і теології. Серед провідних напрямів науково-педагогічної діяльності зазначеного етапу варто визначити такі:

- розроблення дидактичних і методологічних концепцій освіти дорослих: питання освіти дорослих робітників, ремісників і селян, активізація ліберальних поглядів на освіту дорослих, підтримка університетських концепцій освіти дорослих;
- ініціювання андрагогічних наукових досліджень, які мали методологічну основу;
- визнання освіти дорослих сферою соціологічного і дидактичного аналізу;

- визнання важливості становлення системи освіти дорослих для розвитку економіки, політики, соціальної галузі;
- популяризація конференцій та з'їздів у галузі освіти дорослих;
- започаткування видання наукових журналів з висвітлення проблем освіти дорослих;
- критичне осмислення андрагогічної теорії та практики, що привело до розвитку теорії освіти дорослих та пошуку нових напрямів досліджень [8].

Зрушення загальної педагогічної парадигми на початку ХХ ст. частково було зроблено і в галузі освіти дорослих. У період, що розглядається, практична функція цього відображення посилювалася у відповідь на реформаторські очікування в політиці та освіті. Варто зазначити, що це послабило гуманістичну перспективу, тому андрагоги в багатьох питаннях спирались на ідеї позитивістів, проголосивши гасла історизму, універсальності та нейтральності світогляду, що поставило їх в ідеалістичний напрям розвитку науки. На думку представників педагогіки того часу, «позитивне наукове значення може носити тільки така теорія, що є відображенням практики» [9]. Також слід визнати, що предмет педагогічних досліджень у галузі освіти дорослих того часу охоплював і галузі виховання, етики, взаємовідносин між учителем і слухачами тощо [9].

Установлено, що предметом наукових досліджень у галузі освіти дорослих були:

- дидактичні та методологічні основи процесу навчання дорослих учнів;
- соціально-діагностичні питання навчання дорослих як складової частини системи національної освіти;
- зміст освіти дорослих, що відображала необхідність розвитку як інтелектуальної, так і емоційної сфери людини;
- політичне значення розвитку освіти дорослих [10].

У тогочасній науково-педагогічній думці панувало переконання того, що існують універсальні норми і цінності, виходячи з чого характер адаптаційної діяльності в галузі освіти дорослих було приписано до виховної роботи з людьми. Це пояснюється думкою про те, що труднощі у процесі навчання дорослих полягають в особливостях самих дорослих учнів, а не в соціальних умовах. Теоретики запропонували запровадити консервативну версію лібералізму в освіті дорослих. У результаті в Центральній та Східній Європі не було дискусій про онтологічні, аксіологічні й епістемологічні засади освіти дорослих [11].

Варто зазначити, що, з іншого боку, методологічна рефлексія розвивалася на тлі суперницьтва кількісної та якісної стратегії в тогочасній андрагогіці. Наукові дослідження першої половини ХХ ст. стали відігравати ідеологічну роль – вони мали надати політикам і суспільству аргументи, що виправдовують інституційний розвиток освіти дорослих [11].

Якісні дослідження були обмежені дидактичними і методологічними питаннями окремих груп учасників і здобувачів освіти для дорослих, наприклад, селян, робітників, жінок тощо. Вони носили прагматичний і інтеракціоністський характер, оскільки вони інтерпретували світ у контексті ситуації і взаємодії відповідно до лабораторної моделі, у якій панувала ідея об'єктивності, тобто гармонії між інтересами і досвідом людини та групи. У результаті було отримано прагматичні знання, що містять поради про те, як краще досягти поставлених цілей. Це стало основою до спрощення і пошуку закономірностей розвитку освіти дорослих. Таке відображення супроводжувалося місією сприяння соціальної справедливості. З соціальної точки зору наукові дослідження, проведені в країнах Центральної та Східної Європи першої половини ХХ ст., сприяли розумінню андрагогічної науки та її адаптації до педагогічної практики, соціального, політичного та економічного життя Європи [12].

Популярна стратегія розвитку андрагогіки того часу полягала в тому, щоб спиратися на теорію інших більш розвинених наук, наприклад, соціальних і політичних, що сприяло розвитку міждисциплінарних зв'язків. На цьому етапі спостерігається тенденція до ортодоксальності в андрагогічній науці – переважання певного теоретичного варіанта розвитку в практиці і теорії [12].

У зазначений період коло учасників андрагогічного дискурсу поступово розширилось. Це були вчителі-практики, політики, вчені, соціальні діячі тощо. Разом із тим вчені зберігали деяку відчуженість і незалежність поглядів від особливостей практичного навчання в школах та університетах, що негативно вплинуло на розвиток освіти дорослих та сповільнило процес її інституалізації. Натомість політики підтримували вчителів-практиків. Така різ-

номанітна структура учасників андрагогічного дискурсу, що представляють різні інтереси, згодом стала постійною традицією андрагогіки країн Центральної та Східної Європи [11].

Вважаємо за доцільне зазначити, що за часів націонал-соціалізму освітня робота з дорослими була витіснена політичною пропагандою тоталітарної підготовки і виховання, серйозних наукових досліджень не проводилося, наукових дискусій майже не було. Більшість науковців-андрагогів припинили публічні дослідження, перехувувалися від влади або емігрували.

Вивчення численних досліджень у галузі освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи дозволяє зробити висновки про те, як розвивались відповідні освітні концепції та ідеї. Так, на початку ХХ ст. панувала думка про те, що «наука та культура визначають обов'язкові канони освітніх послуг, до яких повинні залучатись прості люди» [13].

Зокрема, австрійський педагог В. Хофманн визначив основні питання педагогічних досліджень у галузі освіти дорослих того часу. Науковець визначив два основні питання: «Яких людей ми прагнемо залучати до освіти?» і «Куди ми хочемо цих людей привести?» [13]. Зазначимо, що, на відміну від В. Хофманна, ще один австрійський дослідник Л. Хартманн досліджував погляди на освіту дорослих не педагогів, а самих дорослих учнів та проводив систематичні дослідження серед студентів віденських університетів [14]. Так, Л. Хартманн у 1903–1904 роках провів опитування серед студентів щодо мотивів їхнього навчання в університетах, ураховуючи вік, стать, професію та соціальний статус учасників опитування [15]. Респонденти, які брали участь в опитуванні, назвали як мотиви передусім збагачення завдяки знанням та освіті, а також вигоду для роботи і повсякденного життя [19, с. 38].

Чеський педагог А. Рамбузек зазначав, що підвищення обізнаності дорослого населення проводилося головним чином в асоціаціях, яких в нових умовах недостатньо, особливо з точки зору організації, а також потенціалу. Так, науковець писав: «Але асоціації, яка залежить від матеріальної та робочої готовності її членів, було недостатньо для вдосконалення організації, і було необхідно зробити більший тиск на моральну і більш сильну фінансову підтримку, яку міг надати тільки закон» [16]. Також він пов'язував установа універсальних виборчих прав і громадянську відповідальність дорослих людей: «держава не може дозволити собі довірити виборче право в руки неосвічених, несвідомих і грубих виборців» [17, с. 138]. Таким чином, А. Рамбузек був переконаний, що держава мала взяти на себе відповідальність і забезпечити якісну освіту для всіх своїх жителів і створити для цього міцну правову базу. У звіті Комітету з культури про Закон про організацію народних цивільних курсів йдеться: «Сама держава зобов'язана взяти на себе турботу, як одне зі своїх першорядних і найблагородніших завдань, політичне виховання всього національного громадянства» [17, с. 138].

А. Углірж зауважував, що «необхідно створити нову шкільну систему, систему народної освіти, яка приведе народ до демократії. Нам потрібні постійні, професійні та обов'язкові навчальні та освітні установи в нашій державі. Народна освіта має будуватися на основі закону і не має залежати від доброї чи злої волі муніципалітетів, асоціацій та окремих осіб» [17, с. 9].

В Україні, яка на той час входила до складу Російської імперії, а потім Радянського Союзу, разом з розвитком практики освіти дорослих отримала розвиток і педагогічна теорія освіти дорослих. З'явилися педагоги та видатні вчені, які розробили зміст, форми та методи навчання дорослих. Зокрема, варто назвати В. Вахтерова, Є. Мединського, С. Серополка, В. Чарнолуського. Місія освіти дорослого населення полягала, на думку Є. Мединського, у «створенні нової культури, у якій простий народ та інтелігенція втілюються в органічне ціле» [18, с. 125]. Під створенням нової культури він розумів культурно-просвітницьку діяльність громадських організацій і приватних осіб, спрямовану на задоволення освітніх запитів дорослого населення. Освіту дорослих вчений визначив як засіб всебічного розвитку особистості або людського колективу в розумовому, моральному, естетичному і фізичному аспектах, що здійснюється через позашкільні установи. До установ позашкільної освіти дорослих дослідник включав недільні і вечірні школи, загальноосвітні та професійні курси для дорослих, повторювальні класи, народні університети, а також народні читання, публічні лекції, народні бібліотеки і читальні, народні будинки, народні театри тощо [18].

Варта уваги одна з перших теоретико-методологічних праць Є. Мединського щодо освіти дорослих «Енциклопедія позашкільної освіти» (1923 р.). Це була фундаментальна

наукова праця, у якій відзначено, що об'єктом дослідження теорії позашкільної освіти є процес виховання людини. Є. Мединський в основу методології теорії освіти дорослих поклав такі принципи:

- принцип неперервності освіти, який визначав освіту дорослих частиною триєдиної системи «дошкільне виховання–школа–позашкільна освіта»;
- принцип педагогізації передбачав, що освіта дорослих має ґрунтуватися на науках, що склали базис педагогіки (психологія, соціологія, логіка, етика і естетика);
- освіта дорослих, як і більшість явищ соціального життя, може підлягати вивченню з історичної, догматичної та статистичної точок зору;
- освіта дорослих розглядається як окрема наука, що має свої специфічні дефініції, посідає окреме місце в системі суспільних наук, має свої принципи організації освіти, специфічні форми навчання [18].

У найбільш повному вигляді концепція позашкільної освіти дорослих була описана В. Чарнолуським. У своїй праці він підкреслював, що дорослі відчувають серйозну потребу в розширенні своїх знань, у тому числі і в професійній галузі. Таким чином, перед органами влади постає завдання ліквідувати цю прогалину, тому що недоліки освіти негативно відображаються на продуктивності праці робітників. В. Чарнолуський зазначає, що необхідним є видання «стрункого, систематично розробленого, органічного державного закону з позашкільної освіти дорослих». Цей закон, на думку вченого, дозволив би відкрити громадські навчальні заклади різних рівнів для задоволення потреб усіх бажаючих вчитися і підвищувати свою професійну майстерність, потреб кожного неписьменного дорослого громадянина [18].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У ході проведеного пошуку на основі аналізу науково-педагогічних джерел визначено напрями науково-педагогічної діяльності: розроблення дидактичних і методологічних концепцій освіти дорослих; методологічної основи наукових досліджень у галузі освіти дорослих; визначення ролі та значення андрагогіки у системі наук та у розвитку економіки, політики, соціальної галузі тощо. Установлено предмет наукових досліджень у галузі освіти дорослих досліджуваного періоду: дидактичні та методологічні основи процесу навчання дорослих; соціально-діагностичні питання навчання дорослих; зміст освіти дорослих; політичне значення розвитку освіти дорослих. Разом із тим у статті узагальнено педагогічні погляди провідних науковців країн Центральної та Східної Європи у галузі освіти та навчання дорослих.

Серед перспектив подальших досліджень варто виділити вивчення питань розвитку педагогічної теорії в країнах Центральної та Східної Європи у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. та здійснити порівняльно-педагогічний аналіз напрямів, принципів і форм науково-педагогічної думки різних часів. Разом із тим доцільним є вивчення питань практичної реалізації теоретичних положень у діяльності різних типів закладів освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи.

Список використаної літератури

1. Махиня Н.В. Тенденції розвитку освіти дорослих у країнах Європейського Союзу: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Н.В. Махиня. – Черкаси, 2019. – 40с.
2. Сергєєва О.С. Пріоритетні тенденції розвитку освіти дорослих в освітній політиці Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / О.С. Сергєєва. – Київ, 2014. – 19 с.
3. Фельцан І.М. Історія становлення теорії освіти дорослих у Європі/ І.М. Фельцан // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». – 2017. – Вип. 1 (40). – С. 299–301
4. Пашко О. Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – 108 с.
5. Гаман Т.В. Принципи андрагогіки в підвищенні кваліфікації управлінських кадрів регіону: теорія та практика / Т.В. Гаман, Г.С. Малдаван // Університетські наукові записки. – 2010. – № 3(35). – С. 281–287.

6. Барановська Л.В. Концептуальний аспект навчання дорослих у системі вищої освіти України / Л.В. Барановська, М.М. Барановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія. – 2014. – Вип. 5(1). – С.14–19.
7. Боярська-Хоменко А.В. Витоки освіти дорослих в Європі / А.В. Боярська-Хоменко // Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства. – К.: Інститут інноваційної освіти, 2018. – С. 3–5.
8. Solarczyk-Szwec H. Strategie uprawiania refleksji andragogicznej w Niemczech [Електронний ресурс] / H.Solarczyk-Szwec // E-mentor, 2008. – nr 4 (26). – Режим доступу: <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/26/id/578>
9. Benton T. Filozofia nauk społecznych. Od pozytywizmu do postmodernizmu / T. Benton, I. Craib – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2003. – 128 s.
10. Griese H. **O sytuacji edukacji dorosłych w Niemczech. Kilka subiektywnych i obiektywnych impresji w roku 1997** / H.Griese // Edukacja Dorosłych, 1997. – nr 3. – s. 28–44.
11. Kade J. Einführung in die Erwachsenenbildung/ Weiterbildung / J. Kade, D. Nittel, W. Seitter. – Stuttgart, Berlin, Köln, 1999. – 236 p.
12. Kwaśnica R. **Dwie racjonalności / R. Kwaśnica // Od filozofii sensu ku pedagogice ogólnej**, ODN. – Wrocław, 2007. – s. 60–72.
13. Born A. **Geschichte der Erwachsenenbildungsforschung / A. Born // Handbuch Erwachsenenbildung / Weiterbildung**. – Wiesbaden: VS, 2010. – S. 231–242.
14. Боярська-Хоменко А.В. Розвиток питань освіти дорослих в педагогічній думці Австрії / А.В. Боярська-Хоменко // Педагогічні науки. – Херсон : Гельветика, 2019. – Вип. 86. – С. 18–21.
15. Gruber E. Auf der Spur... Zur Entwicklung von Theorie, Forschung und Wissenschaft in der österreichischen Erwachsenenbildung/Weiterbildung / E. Gruber // Magazin erwachsenenbildung at das Fachmedium für Forschung, Praxis und Diskurs. – Wien, 2009. – Ausgabe 7/8. – S. 18–24.
16. Rambousek A. Lidová výchova československá po roce 1914 / A. Rambousek. – Praha: Masarykův lidovýchovní ústav, 1928. – S. 12–26.
17. Pokorný J. Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století / J. Pokorný. – Praha: Karolinum, 2003. – 168 s.
18. Серякова С. Теория и практика дополнительного профессионального образования в России и за рубежом / С. Серякова, В. Кравченко. – М.: Литрес, 2016. – 280 с.
19. Bremer H. Soziale Milieus, Habitus und Lernen / H. Bremer. – Juventa: Weinheim, 2007. – 234 s.